

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh289>

ALIP MANAŞ DESTANINDA RENKLER

Ahmet AKKAYA*

Özet

İnsan yaşamının bütün alanlarını kuşatan renkler; insanların hayata bakışı, dünya görüşü gibi özelliklerine göre anlamlandırılır. Bu çalışmanın amacı da Altay Türklerinin kahramanlık destanı olan Alıp Manaş destanında kullanılan renklerin anlam değerlerini ve kullanım sıklıklarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Metin Ergun'un 1998'de Kültür Bakanlığı Yayınları'ndan çıkardığı "Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş" isimli çalışması ölçüt alınarak Alıp Manaş'taki renkler belgesel tarama tekniğiyle incelenmiştir. Alıp Manaş destanında ak, kara, sarı, yeşil, kızıl, ak-boz, gümüş-boz ve bronz olmak üzere 8 renk kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu renkler içerisinde en fazla kullanılan rengin ak-boz (51 yerde) olduğu görülür. Sırasıyla ak (42 yerde), kara (29 yerde), sarı (15 yerde), gümüş-boz (13 yerde), kızıl (13 yerde), yeşil (3 yerde) ve bronz (1 yerde) renklerinin de Alıp Manaş'ta kullanıldığı görülmektedir. Kara dışındaki renklerle renklerden türetilen ağar- ve sarar- sözcüklerinin olumsuz, diğer renklerin de olumlu anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Olumlu anlam taşıyan renklerin olumsuz anlam taşıyan renklerden fazla kullanılması Alıp Manaş destanının olumlu izlenimler oluşturan bir destan olduğunu gösterir.

Destanlar, masallar, halk hikâyeleri gibi halk anlatıları toplumun ortak belleğini yansıtmaktadır. Bu nedenle, toplumların ortak kültürel kodları, hayata bakışı ve algılayışı bu ürünlerde görülmektedir. Renkler gibi kültürel kodların nesilden nesle aktarılabilmesi için özellikle Türkçe ders kitapların yer alan metinlerin bu kodlarla örülü olması uygun bir yaklaşım olabilir.

Anahtar Sözcükler: *Alıp Manaş Destanı, Renkler, Renklerin Anlam Değerleri.*

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

Colors in The Alip Manas Epic

Abstract

The colors encompassing the whole aspects of human life are interpreted according to lifestyle and worldview of humans. The purpose of this study is to determine the semantic values and frequency of use of the colors used in The Alip Manas, the heroic epic of the Altai Turks. For this purpose, the colors in The Alip Manas has been analyzed by means of documentary scan technique based on Metin Ergun's work called "Alip Manas, The Heroic Epic of Altay Turks", published by the Ministry of Culture Publications in 1998. It has been determined that eight colors, white, black, yellow, green, red, white grey, silver grey and bronze are used in The Alip Manas epic. It is seen that the most frequently used color is white grey (fifty one times). It is seen that White (42 times), black (29 times), yellow (15 times), silver grey (13 times), red (13 times), green (3 times) and bronze (1 times) are used in The Alip Manas. It has been determined that the words agar- and sarar-, which are colors derived from the colors except black, are used in a negative sense, while others are used in a positive sense. More frequently using of colors of positive sense than colors of negative sense shows that The Alip Manas is an epic creating positive impressions.

Folk narratives like epics, tales and folk tales reflect the common memory of a society, hence common cultural codes of societies, their lifestyles and perceptions of life are seen in this kind of Works. Making the texts in Turkish textbooks built with these codes, might be an appropriate approach in order to transfer cultural codes to generations, as well as colors.

Key Words: *The Alip Manas Epic, Colors, Semantic Values of Colors.*

Giriş

Renkler, varlıklardan yansıyan birçok ışının gözler aracılığıyla alınarak beyin tarafından algılanıp anlamlandırılmasıyla oluşan unsurlardır. Farsça, "renk, boya, fayda, nasip, kuvvet, tarz, gibi, hile, güzellik, sağlık, kan, az sermaye, kumar, benek, şaşı, leke ve hava" (Kantar, 2010: 781) anlamlarına gelen "reng" sözcüğü Türkçeye "renk" olarak geçmiştir. Renk kullanımları, milletlerin hayata bakışını, tabiatı algılayışını göstermesi bakımından önemlidir (Karademir, 2007: 192). Renkler insan yaşamının bütün alanlarını kuşatmıştır. "Nerede", "ne zaman" hangi rengin kullanılacağı" belirli kalıplar üzerine oturtularak geleneklerimiz arasında yer almıştır (Gönen, 2005: 226). İnsanlar etraflarında gördükleri nesnelere, kavramları algıladıkları renklerle bütünleştirerek tanımlamışlardır.

Alp Manaş Destanında Renkler

Çeşitli kültürlere mensup bireylerin algı noktasında farklı davranışlara sahip oldukları ilk olarak renklerin algılanması konusunda ortaya çıkmaktadır. Renk anlamlarının toplumsal kullanımında da görülen bu ortaklık veya ayrılık toplumların uzun süren deneyimleriyle elde edilen birikimlerin sonucu ulaşılmıştır (Bodur, 2006: 2-5). Hayatın her aşamasında insanlar, kendilerini ve doğayı tasvir ederken, duygularını ve düşüncelerini yansıtırken renklere başvurmuşlardır.

Bitki, böcek, kuş ve özellikle renk adlarının dillerin gizli hazineleri olması, bunların aynı kültüre mensup bireylerin ortak belleği olduğunu gösterir. Bunlara bakarak bir halkın hayal gücü, tabiatla ilişki biçimi ve dünya görüşü hakkında açık seçik fikirler edinilebilir (Ayvazoğlu, 2001).

Türk tarihi ve edebiyatı incelendiği zaman renklerin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Türk'ün ortak algılayışının ve ortak anlam yüklemesinin bir ürünü olan renklerin destanlarda, efsanelerde, şiirlerde, hikâyelerde hemen hemen aynı anlam değerlerinde olduğu görülmektedir. I. Laude-Cirtautas'un "kara, ak, kızıl, yeşil ve sarı"nın her yeri ve her şeyi adlandırmakta yaygınlığını, ikinci sırada yer alan ala, kök, boz ve kırmızı renklerinin ise yalnızca belli nesnelere adlandırmakta kullanıldığını tespit etmesi (Aktaran: Akar, 2006: 52) renklerin ortak bellek ürünü olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Türklerde renk sembolizminin temelinde kozmolojik düşünceler durmaktadır. Bu sistemde dünya dört ana yöne bölünerek her yönün kendi rengi, hayvanı, yıldızı, unsuru (su, ateş, ağaç, maden) vardır. Türklerin yön kavramını algılayışında; kuzey siyah, güney kızıl, batı ak, doğu ise mavi renkle simgelenmektedir. Bir de merkez belirlenmiştir ki, onun da rengi sarı, unsuru ise topraktır. Bu dünya şeması Türklerde hep varlığını korumuş ve renklerin anlamları bu şemayla bağlantılı olarak ayarlanmıştır. Çok çarpıcı bir örnek de Türkiye'yi çevreleyen denizler ve göllerin adlarında saklanmaktadır. Anadolu'nun kuzeyindeki denize Kara Deniz, batısındakine Ak Deniz, güneyine Kızıl Deniz, doğusundaki göle ise Gökçe (Sevan) Gölü denilmesi buna örnektir (İskenderzade, 2007: 334). Bu durum, Türk kültüründe ve inanışlarında renklerin çok önemli olduğunu göstermektedir.

Türk kültür ve geleneğinin önemli parçalarından biri olan destanlarda renklerin yoğun bir şekilde aynı kültürel kodlarla kullanılması da buna işaret etmektedir. Alp Manaş destanı da renklerin yoğun bir şekilde kullanıldığı destanlardan birisidir. Alp Manaş; Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türklerince Bamsı Beyrek, Özbeklerde Alpamiş, Kazak ve Karakalpaklarca

Ahmet Akkaya

Alpamış, Başkurt ve Tatarlar tarafından Alıpmenşen adıyla bilinen destanın Altay Türkleri arasında yaşayan varyantıdır (Ergun, 1998: IX).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan Alıp Manaş destanında kullanılan renklerin anlam değerlerini ve kullanım sıklıklarını belirlemektir.

Yöntem

Bu araştırma nitel bir çalışma olup araştırmada belgesel tarama tekniği kullanılmıştır. Belgesel taramada, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veriler elde edilir (Karasar, 2012: 183). Metin Ergun'un 1998'de Kültür Bakanlığı Yayınları'ndan çıkardığı "Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş" isimli çalışması ölçüt alınarak Alıp Manaş'taki renkler incelenmiştir. Alıp Manaş'ta tespit edilen renklerin anlam değerleri iki alan uzmanının görüşüne sunulmuş ve tespit edilen anlam değerlerinin doğru olduğu görülmüştür.

Bulgular

Bu bölümde Alıp Manaş'ta kullanılan renklerin anlam değerleri ve kullanım sıklıkları belirlenmiştir.

Alıp Manaş Destanında Kullanılan Renkler ve Anlam Değerleri

Ak

"Ak"ın Türklerin en eski inançlarından olan Şamanist dönemle ilgili bazı manevi inanmalarından kaynaklanarak ululuk, adalet ve güçlülük anlamları kazandığı görülmektedir. Türk Şamanizm'inde Ülgen, hayır ilahıdır. Şaman dualarında ona Beyaz Parlak (Ak Ayas), Parlak Hakan (Ayas Kaan) şekilde hitap edilir. Altay Türk halk edebiyatında hayır ilahı Ülgen'i temsil eden ak, cennet anlamında kullanılmaya başlamıştır. Ak, arılık ve yüceliğin bir sembolü haline gelmiştir. Bu yüzden ak için "baş renk" de denilebilir (Genç, 1997: 7-8). Aşağıdaki alıntılarda ise "ak" sözcüğü hayvanları niteleyerek onların semiz ya da seçkin hayvanlar olduğunu anlatmıştır.

Alp Manaş Destanında Renkler

“...*Ak-çabdar atka mingen
Ak-Köbön bahadır vardı...*” (s.160).

“...*Ak-yeleli ata binen
Ak-Köbön bahadır vardı...*”(s.161).

“...*Ak baştu örökön
Ay kaptırgatübinen...*” (s. 226).

“...*Ak başlı ata
Güzel sadak içinden...*”(s. 227).

“... *Ak kastın kanadına
Samara biçigin çiyele...*” (s.154).

“... *Ak kazın kanadına,
Kutsal mektubu yazıp...*” (s.155).

“... *Ak kasti sürüjip...
Ay kanadın caya tutkuladı...*”(s.158).

“... *Ak kazı kovalayıp...
Güzel kanadını açtılar...*”(s.159).

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü gibi “ak” at ve kaza sıfat olmuştur. Ak kazın “kutsal” sözcüğüyle kullanılması “ak” sözcüğünün olumlu bir şekilde kullanıldığını gösterir. “Aklık temizliktir, arılıktır, yüceliktir, ululuktur” (Genç, 1997: 8). Alp Manaş’ta köpüğün temiz, arı ve yüceliği coşkun suya ulaşmayla aktarılmıştır.

“... *Ak köbügi andanıp cadar
Kazır suuga cetpey kayttı...*” (s.114).

“... *Ak köpüğü aktarılıp duran
Coşkun suya ulaştı...*” (s.115).

Ak, Türk büyükleri ile subaylarının bir üniforması gibiydi (Ögel, 1991: 33). Böylelikle devlet büyükleri askerler tarafından daha iyi ayırt edilebilmiştir. Savaşta devlet büyüklerinin sadece giysileri değil kullandıkları araç-gereçler de aktır. Alp Manaş’taki Ak Kağan da ak araç-gereçler kullanmıştır. Ak Kağan, sihirli kılıcına “ak polat kılıcım” diye seslenmesi buna bir örnektir. Bu da “ak” sözcüğünün ayırt edici bir özelliğinin olduğunu gösterir.

“...*Ak bolot üldüzin
On bilekle oroy tuttu...*” (s.132).

“... *Ak polat kılıcını
Sağ kolumu aldı...*” (s.133).

Ak, Türklerde hükümdarlığın sembolüdür. Bu nedenle, Türk kağanları, kendilerine Ak Kağan demişlerdir. Alp Manaş destanında Ak Kağan ismi de birçok yerde geçmiştir. Fakat Ak Kağanın anlamadan, dinlemeden insanları

yargılaması, Ak Kağan'ın kötü bir insan olduğunu gösterebilir. Bu da “ak” sözcüğüne olumsuz bir anlam yüklenmesine neden olur.

“... Onu ukkan **Ak-Kaan**...
Açu-koron kıygırdı...
Üç calçının baştarın...
Keze çappay kanayttı...
Ce kazır bütün **Ak-Kaan**...”
(s.132-135).

“... Bunu Duyan **Ak Kağan**...
Kükreyip bağırıldı...
Üç çobanın başını...
Vurup kesti...
Fakat öfke dolu **Ak-Kağan**...”
(s. 132-135).

Aşağıdaki alıntıda ise “ak” bir gemiciyi niteleyerek, gemicinin güvenilir, iyi bir insan olduğunu belirtmiştir. Çünkü gemici duygusal ve yardımsever biridir.

“...Cedip kelbey kanayttı
Ak baştukemeçini...” (s.222).

“...Yetip geldi
Ak başlı gemiciye...” (s.223).

Aşağıdaki alıntılarda da “ak” sözcüğünün nitelediği otağ, kır sözcükleri vardır. “Ak” sözcüğü bu isimleri niteleyerek bu yerlerin batıda ve güvenilir yerler olduğunu anlatmıştır.

“...**Ak** örgödüön çıga cügürdi,
Ay maltazın ala koydı...” (s.134).

“... **Ak** otağdan koşup çıktı.
Ay baltasını aldı...” (s.135).

“... **Ak** calandı emdi köstöp,
Mantadıp iybey kanayttı...” (s.134).

“... **Ak** kırı gözleyip
Koşturup gitti...”(s.135).

Aşağıdaki alıntıda ise ak sözcüğü, Colpan'ı (Venüs'ü) niteleyerek olumlu bir durum anlatılmıştır:

“...Carkındı **ak** çolmon bolup
Teneri tübine çıga berdi...” (s.128).

“...Parlak **ak** çolpan yıldızı olup
Gökyüzüne çıkıverdi...”(s.129).

Alıp Manaş destanında “ak”, “ağar-” sözcüğüyle de özdeşleşmiş ve genellikle “boz” rengiyle kullanılmıştır. “Ağar-” sözcüğü Alıp Manaş

Alp Manaş Destanında Renkler

destanında olumsuz anlam yüklenilerek kullanılmıştır. Aşağıdaki alıntılarda da bu durum görülebilir:

“... *Olorbıla kajo bükten,
Bajı kuudiy **kajaygan**...*” (s.98).

“... *Onlarla birlikte biten,
Başı kuğu gibi **ağaran**...*” (s. 99).

“... *Ak söögi **kajaya** bedri,
Torsık edin **tolgoy** soktı...*” (s.126).

“... *Ak kemiği **ağarıverdi**
Bilek etini **vurup parçaladı**...*” (s.127).

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi “ağar-” sözcüğü, kötü anlam yüklenen “bit-, parça-” gibi sözcüklerle kullanılarak olumsuz bir anlamda kullanılmıştır.

Alp Manaş destanında geçen “ak” sözcüğünden hareketle ak sözcüğüne yüklenen anlam değerleri şöyle değerlendirilebilir:

Tablo 1. Ak sözcüğünün anlam değerleri.

Ak	Olumlu Anlam	Olumsuz Anlam
İnsanları nitelerse	X	
Hayvanları nitelerse	X	
Yer bildiren sözcüğü nitelerse	X	
Giyim-kuşam, araç-gereç nitelerse	X	
Ak yerine ağar- kullanılması		X

Kara

Türkiye Türkçesinde en koyu rengi karşılamak üzere siyah ve kara olarak iki sözcük bulunmaktadır. Bunlardan kara, Türkçe olup Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtları’ndan beri kullanılmaktadır. Siyah ise Farsçadan dilimize geçmiş olup Türklerin Anadolu’ya gelmeleri ve İslâm dinini kabul etmeleriyle birlikte kullanılmaya başlamıştır (Bayraktar, 2004: 57). Abbasi halifelerinden meşruluk fermanı alan Türk hanedanlarına gelinceye kadar karanın Türklerde hükümlerlik rengi olarak da kullanıldığı görülmektedir (Genç, 1997: 40).

Karanın hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanıldığı yerler vardır. Gönen'e göre (2005: 227) olumsuz anlamda kullanıldığı yerler şunlardır:

- Kara hayvanlar
- Kara göller
- Kara taş ve kayalar
- Kara ile ilgili deyimler
- Kara ile ilgili beddualar
- Kara insan uzuvları
- Kara dağlar
- Kara ağaçlar
- Kara evler
- Kara ile tanımlanan olağanüstü varlıklar

Gönen'e göre (2005: 227) karanın olumlu anlamlarda kullanıldığı yer ise şunlardır:

- Büyüklük, ululuk, cesaret, sevimlilik ifade eden lâkaplarda kullanılışı
- Yerleşim birimlerinin adlarında kullanılışı
- Güzellik unsurlarını tasvir ederken kullanılışı.

Alıp Manaş'ta "Kara" sözcüğünün geçtiği yerler ve anlam değerleri şöyle değerlendirilebilir:

"Kara" sözcüğü aşağıdaki alıntıda ya olumsuz anlamda ya da gölün kuzeyde olduğunu ifade etmek için kullanılmış olabilir. Fakat gölden kötümser bir şekilde bahsedilmesi "kara" sözcüğünün göle olumsuz bir anlam vermek için kullanıldığını gösterir.

"... **Kara** koldin caradında
Ağaştar, ölündör özördö..." (s.98).

"... **Kara** gölün sahilinde
Ağaçlar, otlar, bitende..." (s.99).

"... **Kara** köldör kaynap kalat
Batpak batpak tuulardı..." (s.122).

"...**Kara** göller kaynayıp kalırmış
Küçük küçük dağları..." (s.123).

Aşağıdaki alıntılarda ise "kara" sözcüğü dağa, tepeye, ormana olumsuz bir anlam yüklemiştir. Çünkü kara dağ, kara tepe ve kara orman Alıp Manaş'ta olumsuz olayların geçtiği yerler olarak anlatılmaktadır.

Alp Manaş Destanında Renkler

“... **Kara** tuuga çıgıp keldiler
Mal küder ak calanın...” (s.130).

“... **Kara** dağa çıkıp geldiler
Mal güdülen bozkırı...” (s.131).

“...Mal turluzı odorlu cerde
Tostok **kara** kırlan büttir...” (s.130).

“... Mal yatağı mümbit yerde,
Büyük bir **kara** tepe oluşmuş...” (s.131).

“...**Kara** mejelik büdüp kaltır
Ol **kara** mejedelikten...” (s.130).

“... **Kara** orman bitip kalmış,
O **kara** ormandan...” (s.131).

“... Bir ondonıp körör bolzo,
Kara cıştı kuyda kırıptir...”
(s.136).

“... Kendine gelip baksa,
Kara ormanlı mağaraya girmiş...”
(s.137).

Altaylıların akidelerinde ruhlar aru (pak, temiz, arı) veya kara (habis) zümrelerine ayrılırlar (Genç, 1997: 40). Aşağıdaki alıntılarda ise çeriler, kara ağaca ve kara ormana benzetilmiştir. Çerilerin verilen görevi tam anlamıyla yapamaması, Alıp Manaş'ın buna engel olması ve “kara” sözcüğünün sıfat olduğu nesnelere benzetilmesi, çerilerin kötü bir ruha sahip olduklarını düşündürmektedir.

“... **Kara** agaştıy çerülerim...”

“... **Kara** ağaç gibi çerilerim...”

...**Kara** agaştıy çerüleri...” (s. 140).

...**Kara** orman gibi çerileri...”(s.141).

Ak Kağan “Ak Polat kılıcıyla” istediğini yapmaktadır. Fakat “kara Polat kılıcıyla” istediklerini yapamamaktadır. Aşağıdaki alıntıda da “kara” sözcüğüyle nitelenen kılıcın işe yaramadığı anlatılmaktadır:

“... **Kara** bolot üldüzün aldı...
Kara bolot üldüzi
Togus cerden sınıp çaçıldı...” (s.142).

“... **Kara** polat kılıcını aldı...
Kara polat kılıcı
Dokuz yerden kırılıp saçıldı...”
(s.142).

“Kara” sözcüğü aşağıdaki alıntıda ise kuzguna, kunduz ve sineğe sıfat olarak kuzgunu, kunduzu ve sineği olumsuz bir şekilde ifade etmiştir.

“... **Kara** kuskun çokıgan turu
Erke senin söögindi...” (s. 196).

“...**Kara** kuzgun, kemirmiş
Senin hoş gövdeni...” (s.197).

“...**Kaya** taşka canıdı
Kara kumduş börükti...” (s. 206).

“... **Kaya**, taşta bileđi
Kara kunduz börüğü...” (s.207).

“...**Kırlan** cerge cajúnalá,
Kara çımuldıy uçup iydi...” (s.236).

“...**Tepelerde** gizlenerek,
Kara sinek gibi uçup gitti...”(s.237).

“Kara” sözcüğüyle aşağıdaki alıntıda güzellik unsuru olarak karşılaşılmaktadır. Fakat bu güzellik kan bürümüştür.

“... **Kara** gözine kan tartılğan
Katu kabagın cemire körgön...” (s.104).

“... **Kara** gözünü kan bürümüş
Katı (Gür) kaşını yıkmuş...” (s.105).

“... **Ot** keptü izip çıktı
Kara köskö kan çağıldı...” (s.124).

“... **Ateş** gibi parladı
Kara gözünü ...” (s.125).

Kırmızı – Al – Kızıl

Kırmızı sözcüğü eski Türkçede yoktur. Onun yerine kızıl sözcüğü kullanılır (Meskhidze, 2006: 36) Kırmızı renk esas renklerden ve tabiatta bu rengin örneği ateş (od) ve kandır. Demek ki bu renk heyecan, kudret ve akıncılık sembolüdür. Merkezin (yaşanılan anavatanın) güneyini ifade eden bu renk Türk kültürü ya da mitlerinde hem gök hem de yer unsuruyla ilgili çeşitli alanlarda karımıza çıkar. Bu söz konusu rengin olumlu ve olumsuz anlamlar işaret eder. Ancak her iki çeşit anlamda kuvvet, güç, iktidar, şiddet ve yoğunluk ifade eder (Çoruhlu, 2006:191). Türklerin en eski inançları ilgili olarak “Al Ruhü” veya “Al Ateş” adları verilen bir ateş tanrısının yahut da koruyucu bir ruhun varlığı bilinmektedir. Türklerin en eski devirlerden beri Al Bayrak kullanmalarının “Al Ateş” inancı ile bağlı bir gelenek olacağı hatıra geliyor. A. İnan, bu hususta bize şu bilgileri vermektedir: Kazaklar – Kırgızlar bayrak sözcüğü yerine Yalav sözcüğünü kullanırlar ki aslı alav=alevidir. Al (kızıl) rengin tarihimizin başlangıcından beri bizde manevi ve milli renk olarak

Alp Manaş Destanında Renkler

algılandığı ve tarih boyunca inançları yansıtan, aynı zamanda da Türk duygusunu ve ruhunu anlatan bir milli sembol hüviyeti kazandığı görülmektedir (Genç, 1997: 13-15). Alıp Manaş'ta yer alan kızıl renge şu örnekler verilebilir:

“... Kaçan tuşta Ermen-Çeçen,
Eki caak **kızıl** maral...” (s.100).

“... Gençliğinde Ermen-Çeçen,
İki yanağı **kızıl** gül...” (s.101).

“... Eki caak kan-**kızıl**,
Eki közi ot-calbıştıy...” (s.100).

“... İki yanağı kan **kızıl**
İki gözü ateş gibi...” (s.101).

“... Kırgız kaanın kızın,
Kızıl maral çıraylu...” (s.102).

“... Kırgız Kağanı'nın kızını
Kızıl ceylan gibi yüzlü...” (s.103).

“... Caya tudup cakşılaştı
Kızıl maral on caaktan...” (s.112).

“... Uzatıp vedalaştı,
Kızıl gül sağ yanaktan...” (s.113).

“... **Kızıl** körnöö ottı
Ak-Kaanın cerine sugala...” (s.218).

“... **Kızıl** güçlü ateşi,
Ak-Kağan'ın yerine yakıp...” (s.219).

“... Cayılıp kalgan turbay kayttı
Albatı cüzi **kızıl** örtiy...” (s.232).

“... Yayılıp kalmıştı
İnsan yüzü **kızıl** ateş gibi...” (s.233).

Alıp Manaş destanında Altayca “kan” sözcüğü de “al” olarak Türkiye Türkçesine çevrilmektedir. Bu nedenle, kan sözcüğü de “kırmızı” renk grubuna dâhil edilebilir. Bunun örnekleri ise şunlardır:

“... **Kan** ceren atka mingen
Kan-Çürenkey çurçızı...” (s. 232).

“... **Al** ata binen,
Kan Çürenkey kayınıni...” (s. 233).

“... **Kan** ceren attu
Kan-Çürenkey baatırğa...” (s. 232).

“... **Al** atlı,
Kan Çürenkey bahadıra...” (s. 233).

“... Mingen adım **kan**-ceeren,
Boyumnun adım Kan-Çürenkey...” (s. 234).

“... Bindiğim atım **al** at
Kendi adım Kan-Çürenkey...” (s.135).

“... **Kan** ceren attu,
Kan-Çürenkey batırdın...” (s.236).

“... **Al** atlı,
Kan Çürenkey bahadırdın...” (s.237).

Kızıl ya da kan (al) renklerinin olumlu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bunda ise Türk kültür ya da geleneğinin etkisi vardır.

Sarı

“Sarı renk adı, Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtları’ndan bu yana Türkçede kullanılmaktadır... Sarı Türkçede; güneşin, buğday başağının, sonradan altının rengi olarak genellikle olumlu anlam birimcikler kazanmıştır. Sarı, dünyanın merkezini sembolize eder. Ayrıca Türk mitolojisinde hayır ilahı Ülgen ile doğrudan doğruya bağlantılıdır Uygur Türkçesi ve Çağatay Türkçesine ait eserlerde sarıg agrıg kullanımında karşımıza çıkan ve günümüz Türkçesinde sarılık (hastalık), kara sarı (yüz) gibi kullanımlarda görülen olumsuz anlam birimcikler dışında sarı renk adının olumsuz anlamı yoktur.” (Bayraktar, 2006: 209-210).

Türklerde sarı rengin, dünyanın merkezinin sembolü olarak kullanıldığı, bu anlayışın da onların en eski inançlarından olan Şamanizm’den kaynaklandığı görülmektedir. Gerçekten de hayır ilâhi Ülgen’in altın kapılı sarayı ve altın tahtı, Türklerde hep sarı renk (altın sarısı= sırma rengi) ile ifade edilmiş ve Ülgen’in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise, tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinin sembol rengi olmuştur. Yine bu Şamanist dönemde Türklerin inanışları arasında Sarı Albastı veya Sarı Albıs adı koruyucu bir ruhun varlığı da anlaşılmaktadır (Genç, 1997: 31).

Alıp Manaş destanında sarı sözcüğüyle beraber, sarı sözcüğünden türeyen sarar- sözcüğü de yer almıştır. Alıp Manaş’ta yer alan sarı rengine şu alıntılar örnek verilebilir:

“...Caş ağaştarı bür **sargabas**
Cajıl keen Altayda...” (s.98).

“...Yaş ağaçların yapağı **sararmaz**
Yeşil görklü Altay’da...”(s.99).

“...Bajı kuudıy kajaygan
Tiji kuulıdıy **sargargan**...”(s.98).

“...Başı kuğu gibi ağaran
Dişi bakır gibi **sararan**...”(s.99).

“...Kuu çılap bajı kajaygan
Kuu çılap tiji **sargargan**...” (s.114).

“...Kuğu gibi başı ağaran
Bakır gibi dişi **sararan**...”(s.115).

Alp Manaş Destanında Renkler

“...*Bajık kuudıy kajaygança*
Tijim kuulıdıy sargargança...” (s.118).
“...*Başım kuğu gibi ağarana dek*
...Dişim bakır gibi sararana dek...” (s.119).

“...*Caş ağacı sargarbas...*”
Cajıl Altayım kayda ne?...” (s.148).
“...*Yaş ağacı sararmaz*
...Yeşil Altayım nerede...” (s.149).

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi “sarı” sözcüğünden türeyen “sarar-” sözcüğüyle oluşturulan cümlelerin olumsuz bir anlam taşıdığı, fakat “sarı” sözcüğünün yer aldığı cümlelerin olumlu anlam taşıdığı görülmektedir. “Sarı” sözcüğünün kullanıldığı yerler ise şunlardır:

“...*Kümüş sarı çaçtu*
Kümüjek-Aru caraştı...”(s.102).
“...*Gümüş gibi sarı saçlı*
Kümüjek-Aru güzel...” (s.103).

“...*Sarı torko tonumnın*
Edeginen tutpagar...”(s.108).
“...*Sarı ipek elbisemin*
Eteğinden tutmayın...”(s.109).

Yeşil

Yeşil sözcüğünün eski Türkçesi yasıll ve yas kökünden geldiğini söylenebilir. Yaş sözcüğü “yeşil, genç, taze, ot (sebze)” olarak anlamlandırılmaktadır (Meskhidze, 2006: 46). Türk mitolojisine göre hayır ilahı Ülgen’in, koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı Yaşıl (yeşil) Kaan idi ve umumiyetle bitkilerin yetişip büyümesini düzenlediğine inanılırdı. Görülüyor ki beyaz ve al ile ilgili olduğu gibi yeşil ile ilgili olarak da Türklerin manevi inanmalarının kökü, onların en eski dini inançlarından kaynaklanmaktadır. Türklerin doğrudan doğruya ekonomik hayatlarının temelini teşkil eden hayvan sürülerini otlağa çıkarmak ve sürülerinin yavrularını elde etmek itibarıyla otların yeşerme zamanı Türklerin hayatında çok büyük rol oynamıştır. Bu nedenle, yeşil renge ayrıca bir önem verilmiştir (Genç, 1997: 23-24). Alp Manaş destanında “yeşil” rengin geçtiği yerler şunlardır:

“...*Caş ağaştarı bür sargabas*
Cajıl keen Altayda...” (s.98).

“...*Yaş ağaçların yapağı sararmaz*
Yeşil görklü Altay'da...” (s.99).

“...*Cajıl öndü caradınan*
Suu suzarga ençeyip iydi...” (s.156).

“...*Yeşil otlı kenarından*
Su almaya eğildi...” (s.157).

Yukarıdaki iki alıntıda olduğu gibi “yeşil” rengin kullanıldığı cümleye ya da nitelediği sözcüğe olumlu bir anlam kazandırdığı görülmektedir.

Ak-Boz

Ak-boz, ak ve boz renklerinin bir karışımı olan renktir. Alıp Manaş destanında “ak-boz” renginin en çok kullanıldığı hayvan attır. “Ak” sözcüğü ata sıfat olduğu zaman genellikle “boz” rengiyle birlikte kullanılır. Ak-boz renkli atlar Altay Türkler için önemlidir. Çünkü ak ya da ak boz at, “...ordu içindeki büyük rütbelileri, askerlerden ayıran bir işaretti...” (Ögel, 1991: 33). Ak-boz at, iyi insanlar tarafından binilen ve merasim törenlerinde kurban edilen veya Dede Korkut’un vasiyetinde olduğu gibi kuyruğu kesilen ya da Altay Şamanizm’inde ilahelerin rengi olan ak renge sahip hayvandır. Ak- boz at, Alıp Manaş destanının birçok yerinde “kutsal” sözcüğüyle birlikte kullanılması “ak-boz” rengin olumlu bir anlamda kullanıldığını göstermektedir.

“... *Ak-boro atka mingen*
Alıp-Manaş batır boldı...” (s.100).

“... *Ak-boz ata binen,*
Alıp-Manaş bahadır idi...” (s.101).

“...*Ak-boonun tibirti*
Cüs attın tibirtindiy...” (s.120).

“... *Ak-bozun ayak sesi*
Yüz atın ayak sesi gibiydi ...” (s.121).

“... *Ercenelü ak-boro*
Kenetiyn tura tüşti...” (s.122).

“... *Kutsak ak-boz,*
Birden durdu...” (s.123).

“...*Cada tütüp andandı*
Altın tükütü ak-boro ...” (s.228).

“...*Yatıp ağnadı*
Altın tüylü ak-boz...” (s.229).

Gümüş-Boz

Gümüş ve boz renklerinin karışımıyla oluşmuş bir renktir. Gümüş-boz rengi Alıp Manaş'ta sadece atlar için kullanılan bir renktir. Alıp Manaş'ta yer alan gümüş-boz renk için şu örnekler verilebilir:

“...**Kümüş küren** *attu*

Küler bay kaannın cerinde emtir...” (s.178).

“...**Gümüş-boz** *atlı*

Güler Bay Kağan'ın yurdundaymış ..” (s.179).

“...*Cer altında ölüp cadı*

Kümüş küren *attu...*” (s.180).

“...*Yer altında ölüyor*

Gümüş-boz *atlı...*” (s.181).

“...*Ak-boro attın kelgenin*

Kümüş küren *at bilbedi...*” (s.182).

“...*Ak-boz atın geldiğini*

Gümüş-boz *at bilmedi...*” (s.183).

“...*Açu açu kiştedi*

Kümüş küren *at...*” (s.184).

“...*Acı acı uluyup ürdüler*

Gümüş-boz *at...*” (s.185).

Yukarıdaki gümüş-boz at ile ilgili alıntılar incelendiği zaman, ak-boz atın gümüş-boz attan daha iyi özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu üstünlük gümüş-boz rengin olumsuz anlam içerdiği anlamına gelmez. Çünkü gümüş-boz atın da birçok güzel özelliği vardır.

Bronz

Alıp Manaş'ta sadece bir yerde kullanılmıştır. Aşağıdaki alıntıda bronz renginin olumlu anlamda kullanıldığı yer görülebilir:

“...*Ak-borogo salgan turdi*

Küler *mejedik altın eerin...*” (s.202).

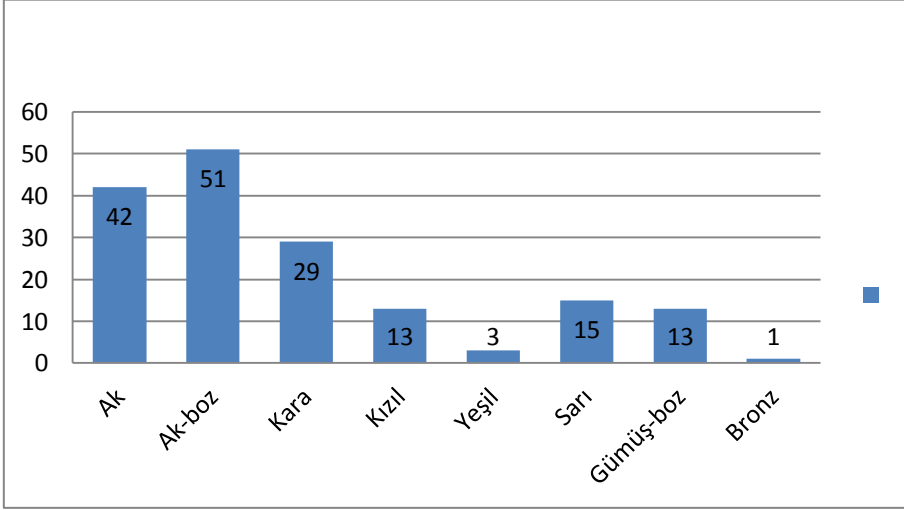
“...*Ak-boza saldı; arttı*

Bronz *tepe gibi altın eyerini...*” (s.203).

Alıp Manaş Destanında Kullanılan Renklerin Sıklığı

Alıp Manaş destanında ak, kara, sarı, yeşil, kızıl, ak-boz, gümüş-boz ve bronz olmak üzere 8 renk kullanılmıştır. Bu renklerin sıklığı grafikte şöyle gösterilebilir:

Grafik 1. Alıp Manaş'ta kullanılan renkler ve renklerin sıklığı.

Yukarıdaki grafik incelendiği zamana en fazla kullanılan rengin ak-boz (51 yerde) olduğu görülür. Sırasıyla ak (42 yerde), kara (29 yerde), sarı (15 yerde), gümüş-boz (13 yerde), kızıl (13 yerde), yeşil (3 yerde) ve bronz (1 yerde) renklerinin de Alıp Manaş'ta kullanıldığı görülmektedir. Olumlu anlam taşıyan renklerin olumsuz anlam taşıyan renklerden fazla kullanılması Alıp Manaş destanının olumlu izlenimler oluşturan bir destan olduğunu gösterir. Bununla birlikte, Alıp-Manaş destanında alaca renklerin (ak-boz, gümüş-boz) tek renklerden daha fazla kullanıldığı görülmüştür.

Sonuç

Renkler, Türk kültür ve inanışında sembolik anlamları olan sözcüklerdir. Renkler, hemen hemen bütün Türk destan, efsane, bilmece ya da devlet gelenek ve göreneklerinde aynı anlamdadır. Fakat dil gibi, kültürler ya da insanların dünyayı algılayışı da değişmektedir. Bu nedenle, bir sözcüğün anlamı kullanıldığı bağlam içerisinde belirlenir. Alıp Manaş destanında da genel olarak renkler, diğer destan, efsane ya da Türk kültür ve medeniyetindeki anlamıyla kullanılmışken bazen bu kullanımın dışına da çıkmıştır. Bu ise dilin canlılığının bir göstergesidir.

Alıp Manaş destanında ak, kara, sarı, yeşil, kırmızı, ak-boz, gümüş-boz ve bronz olmak üzere 8 renk kullanılmıştır. Bu renkler içerisinde en fazla kullanılan rengin ak-boz (51 yerde) olduğu görülür. Sırasıyla ak (42 yerde), kara (29 yerde), sarı (15 yerde), gümüş-boz (13 yerde), kırmızı (13 yerde), yeşil (3 yerde) ve bronz (1 yerde) renklerinin de Alıp Manaş'ta kullanıldığı görülmektedir. Kara dışındaki renklerle renklerden türetilen ağar- ve sarar-sözcüklerinin olumsuz, diğer renklerin de olumlu anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Olumlu anlam taşıyan renklerin olumsuz anlam taşıyan renklerden fazla kullanılması Alıp Manaş destanının olumlu izlenimler oluşturan bir destan olduğunu gösterir.

Alıp-Manaş destanında alaca renklerin (ak-boz, gümüş-boz) tek renklerden daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Alaca renklerin “at” için kullanıldığı ve bu atların renklerin anlam değerleriyle özdeşleştiği görülmektedir.

Destanlar, masallar, halk hikâyeleri gibi halk anlatıları toplumun ortak belleğini yansıtmaktadır. Bu nedenle, toplumların ortak kültürel kodları, hayata bakışı ve algılayışı bu ürünlerde görülmektedir. Renkler gibi kültürel kodların nesilden nesle aktarılabilmesi için özellikle Türkçe ders kitapların yer alan metinlerin bu kodlarla örülü olması uygun bir yaklaşım olabilir.

Alıp Manaş destanında renklerin önemli bir yeri vardır. Destanın sonunda “hayatını renklendirdi” ifadesi benzetme de olsa destanda renge verilen önemin başka bir göstergesidir.

“...Hayatını renklendirdi.

Kısa olanı uzatmadım.

Uzun olanı kısaltmadım

Halktan duyduğum buydu.

Ekleyeceğim bir şey yok...” (s.247).

Ahmet Akkaya

KAYNAKÇA

Akar, Ali (2006). Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006/1, 51-63.

Ayvazoğlu Beşir (2001). Çiçek ve Renk Adlarına Dair, Türk Yurdu, 162-163 (21), <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/9.php> adresinden 22 Nisan 2009'da alınmıştır.

Bayraktar, Nesrin (2004). Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine, TÖMER Dil Dergisi, 126, 56-77.

Bayraktar, Nesrin (2006). Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20, 209-218.

Bodur, Feyyaz (2006). Fotoğraf ve Renk: Fotoğraftaki Renklerin İletilerin Algılanmasındaki Rollerini, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15/1, 77-86.

Çoruhlu, Yaşar (2006). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Ankara: Kabcacı Yayınları.

Ergun, Metin (1998). Altay Türk'lerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Genç, Reşat (1997). Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Gönen, Sinan (2005). Efsanelerde Kara Renginin Görünümü, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 17, 225-236.

İskenderzade, Lale Avşar (2007). Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlarına Yansıması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, 319-341.

Kanar, Mehmet (2011). Farsça Türkçe Sözlük, İstanbul: Say Yayınları.

Karademir, Fevzi (2007). Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı ve İşlevselliği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6/21, 192-211 <http://www.e-sosder.com/dergi/21192-211.pdf> adresinden 28 Mayıs 2009'da alınmıştır.

Karasar, Niyazi (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Meskhidze, Maia (2006). Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ögel, Bahaeddin (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.